

Onderwijs en evangelisatie gingen dus noodzakelijkerwijze hand in hand. Geen wonder dat Leopold het christendom tot officiële godsdienst uitriep. Een andere methode om tot eenmaking te komen was de taal. Ze heeft, aldus nog steeds Nzeza, de Congolezen geholpen om zich te vormen, de tribale beperkingen te overstijgen, met elkaar te communiceren over de etnische grenzen heen en om met de wijde wereld in contact te treden. Dat en het leger – de Force Publique – hebben de basis van een autonome Congostaat gelegd, zoals die later vorm zou krijgen. Eén grondgebied, één staatshoofd, één volk, één staat, één geloof, één taal. De EIC lag mijlenver wat wij vandaag de dag als de ideale samenlevingsvorm beschouwen in het België van de eenentwintigste eeuw. Maar volgens deze Congolees was het wel de ideale manier voor Midden-Afrika op het einde van de negentiende eeuw. Het viel niet te verwachten dat Leopold daar nog tijdens zijn leven in zou slagen. Daarvoor was deze taakstelling te gigantisch en de weg te lang. Maar de fundamenten zijn wel degelijk door hem gelegd, en door niemand anders. Het is een zelden geziene persoonlijke prestatie in de geschiedenis. Maar ze wordt overschaduwd door de in Congo begane excessen. En daarvoor is Leopold zelf als eerste verantwoordelijk. In België was hij een regeerder maar geen heerser, in Congo was hij een heerser, maar een baatzuchtige en vooral rampzalige regeerder.

51

Betwistbaar groot

Was Leopold II een goede vorst in België? Het is onmogelijk deze vraag eenduidig te beantwoorden. Want welke parameters zouden wij, mensen van de eenentwintigste eeuw – die weinig voeling hebben met de politieke en internationale context van toen – kunnen invoeren om hem te beoordelen? Zelfs zijn tijdgenoten zagen hem telkens weer vanuit een ander perspectief. Tot op het einde van zijn leven is men deze eigenzinnige koning blijven kastijden. Gehekeld werd hij om goede en slechte redenen: omdat hij zijn handtekening niet zette onder een besluit ter afschaffing van de casino's van Oostende en Spa, omdat er paarden waren gestorven tijdens militaire acties, omdat hij de eerste winnaar van de wielervedrijfs Parijs-Brussel, een Belg, op het paleis had ontvangen, omdat hij een atletiekfeest van de Katholieke Liga had bezocht enzovoort. Trivialiteiten soms. Toen hij stierf, werd zijn lijk kast in de straten van Brussel. Toen al dachten enkelingen dat dit unfair was. 'Is de koning in de fout gegaan,' vroeg Goffinets advocaat Alexander Braun zich af, 'of zijn wij te kortzichtig, krenterig, kleinburgerlijk geweest en zijn we ons te weinig bewust geweest van wat er nodig is om de welvaart van een land te doen voortuitgaan?'⁵⁹⁵ Zo zag Leopold zichzelf waarschijnlijk ook. Een bewindsman met ideeën die te groot waren voor de geest van zijn land. Een reus gelogeerd op de tussenverdieping. Amper zestien jaar later werd hij op het schild gehesen. In 1925 organiseerde *Le Peuple* een opiniepeiling à la *De Grootste Belg*. Van de 66.405 deelnemers stemden er meer dan 16.000 op Leopold II. Een monsterscore.

Albert I (1875-1934) was de zoon van Filips, graaf van Vlaanderen en Maria van Hohenzollern-Sigmaringen en volgde in 1909 Leopold II op als koning der Belgen.

(Geen fotograaf bekend, 1915)

Men mag aannemen dat wanneer deze peiling zou zijn uitgevoerd door een katholieke of liberale krant zijn aandeel nog veel groter zou zijn geweest. Aan de verkiezing was een wedstrijd verbonden; de winnaar ervan, een socialistische mijnwerker, liet optekenen dat hij had gearzeld tussen Leopold II en Karel de Grote. Het is een veelzeggend gegeven. De koning, verguisd tijdens zijn leven, leek na zijn dood een comeback te maken. Ondanks haar onvrede over haar vader zei zelfs de geldbewuste prinses Louise later: 'Koning Leopold II zal ooit van België, het land dat hij zoveel rijkdom heeft geschonken en heeft willen behoeden voor het oorlogsgevaar, het eerherstel krijgen waarop hij recht heeft.'⁹⁶ Het lijkt erop dat ze zich hierin vergist heeft. Decennialang zou zijn imago met goede en valse argumenten bijgespijkerd worden. Tot het weer de andere kant op ging.

De wijze waarop Leopold zijn projecten telkens weer wist bij te schaven en aan te passen aan de politieke context, en de wijze waarop hij veel grotere landen en machthebbers wist te overtuigen, zo niet om de tuin te leiden, maakten hem in België tot een bewindsman

en diplomaat van de eerste orde. Hardnekkig op het koppige af, doortastend en energiek wist hij raad met bijna elke hindernis in de Belgische politiek. Zelfs als die haar oorsprong vond in de wet. Leopold is nooit een kenner geweest van het recht, noch een adept ervan. Hij kende zijn grondwettelijke rechten en respecteerde ze. Maar hij vond ideeën soms belangrijker dan wetten. Dat is dan weer een van zijn mindere kanten. Zo heeft hij enkele malen het lot en het voortbestaan van de regering ondergeschikt gemaakt aan zijn dynastieke belangen. Zo dwong hij, aan de vooravond van de Conferentie van Berlijn de regering-Malou tot ontslag en verving haar door een regering onder leiding van Beernaert, om de kansen op succes van een personele unie tussen België en Congo te verhogen. Meermaals trachtte hij de wet te plooiën naar de behoefte van zijn persoonlijke projecten. Dat kostte hem op het einde van zijn leven heel wat sympathie. Ook hier is het opletten voor anachronismen. Vergeleken met vandaag ging Leopold II zijn grondwettelijke boekje te buiten. Maar zijn vader Leopold I nam het veel minder serieus met de grondwet, en zijn opvolger Albert I was dan weer iets democratischer gezind dan zijn voorganger. In die zin is de politieke opstelling van Leopold II een tijdsopname. Ze is niets anders dan een van de talrijke fases in het evolutieproces van ancien régime naar de moderne democratie.

Wanneer Leopold druk uitoefende op de politieke besluitvorming, draaide het in zijn hoofd overigens vaak om het landsbelang. Zeker als de onafhankelijkheid en de verdediging van België in het geding kwamen toen de grote storm zich aankondigde. De publieke opinie was al even kortzichtig als de politici. Op 8 augustus 1913, minder dan een jaar voor het uitbreken van de oorlog, schreef de *Journal de Bruxelles* nog: 'Laat ons de groteske boeman van de Duitse bedreiging, die regelmatig de Belgische vrolijkheid komt overschaduwen, opsluiten in de bergplaats voor oude, afgedankte accessoires.' Onwetend als een peuter was men. Als een van de weinige staatsmannen van zijn tijd heeft Leopold II de wereldbrand voorspeld en heeft hij gewaarschuwd voor wat er stond te gebeuren. Wat dat betreft

bevindt hij zich in een zeer select gezelschap. In die jaren waren naast Leopold slechts grote visionairen zoals Winston Churchill – toen minister van Marine – ervan overtuigd dat Duitsland op het punt stond om een grootscheepse oorlog te beginnen. Alleen kwam Leopold zes jaar eerder tot dat inzicht dan Churchill. Ze deelden ook een gemeenschappelijk lot: beiden spraken tegen doven. In Churchills geval werd er te laat en te weinig naar hem geluisterd, naar Leopold werd helemaal niet geluisterd. Deze werd uitzinnig beschimpt door zijn eigen onderdanen en in het buitenland, maar slaagde erin de laatste jaren van zijn leven België de grootste dienst te bewijzen die in zijn macht lag, namelijk het invoeren van de dienstplicht. De in 1909 goedgekeurde militiewet kwam rijkelijk te laat om het land nog te redden. Van hun beiden zou alleen Churchill op 3 augustus 1914 meemaken hoe de Duitse legers België binnenmarcheerden. Ze deden dat volgens de richtlijnen van het Schlieffenplan, dat al in 1906 was uitgedokterd, en waarvoor koning Leopold de Belgische regering gewaarschuwd had. Zonder enig gevolg. Leopold en zijn militaire steunpilaar Brialmont werden gek van de Belgische onmacht om zich voor te bereiden op de ramp die in aantocht was. Een van zijn laatste, grote politieke gevechten betrof het zogenaamde gat van Visé, een open vlakte tussen Visé en Maastricht en de zwakste schakel in het toenmalige Belgische verdedigingsstelsel. Hij wilde absoluut dat hier een fort – het fort van Lixhe – zou worden gebouwd. Het kwam er niet. En op welk punt zouden de Duitsers in 1914 de fortengordel rond Luik doorbreken? Inderdaad, recht door het gat van Visé. Onverdroten patriotisme kenmerkt vele van zijn daden als koning van België. Door de eenzijdige aandacht voor zijn koloniale schepping zijn die aspecten in de vergetelheid geraakt, zowel in de publieke opinie als in de geschiedschrijving.⁵⁹⁷

Leopolds geboorte oversteeg het ontstaan van België met slechts vijf jaar: een piepjong, klein en fragiel land leidde hij. Toen hij in 1865 werd ingezworen, was België de fabriekshal van het continent. Het

aantal inwoners was opgelopen tot 5 miljoen en een derde van die mensen werkte in de industrie. Maar het was uiterst exportgevoelig. Het land mocht zich gelukkig prijzen met een visionaire koning als Leopold. De industrialisatie, het rijk van machines en technologie, de mondialisering – hij had het allemaal voorzien. Zijn hele leven lang spande hij zich in voor de haven van Antwerpen. Hij spande zich in om haar te voorzien van zekere toegangen, een moderne haveninfrastructuur, kaaïen en uiteraard onuitputtelijke handelsmogelijkheden. Hij ging zelf kijken hoe de internationaal befaamde ingenieur Franzius de stroom de Weser beter geschikt maakte voor scheepvaartverkeer om hetzelfde te kunnen doen in België; ook de maritieme projecten van Gent, Brugge en uiteraard Oostende vonden in hem een trouwe bondgenoot. Onophoudelijk heeft hij ministers en hoge ambtenaren aangezet – sommigen zouden zeggen: opgejaagd – om openbare werken op touw te zetten. Bij zijn bezoek aan Gent in 1905 was hij nog niet het station uit of hij drukte de burgemeester al de plannen in de hand voor de uitbouw van de haven. Het kon niet energiek en snel genoeg vooruitgaan voor de koning. Leopold was ook een stedenbouwkundige avant la lettre. Hij heeft de Brusselse skyline een nieuw uiterlijk gegeven. De mooiste stad van Europa moest het worden. In het archief van de Goffinets, dat bijna zestig jaar omvat, getuigen talloze brieven van zijn bekommernis voor wat Leopold 'l'art du dehors' noemde: architecturale schoonheid, natuurbehoud en een groene long voor de steden. Een bekommernis die direct verband hield met zijn kolonialisme. De kolonisering moet volgens hem 'de staat voorzien van de nodige gelden om de openbare werken in de hoofdstad te kunnen uitvoeren, zodat geen beroep hoefde te worden gedaan op de zak van de belastingbetalers'. Zijn visie op de hoofdstad hield rekening met de glorie van het verleden, maar zeker ook met de behoeften van de toekomst en de groei van de hoofdstad tot ver buiten en boven haar toenmalige grenzen. In premier de Smet de Naeyer vond hij tien jaar lang een bondgenoot. De Smet de Naeyer had de portefeuille van Openbare Werken bij zich gehouden en dat kwam goed uit, want ze deelden

dezelfde visie op de stad van de toekomst. De kleine Brusselse ring, het Woluwedal, de meren en parken daar, en de oprichting van een intercommunale voor watervoorziening – het is in grote mate mede hun werk geweest. Onvolprezen is ook ‘hun’ Tervurenlaan, de indrukwekkende verbindingsweg tussen Brussel en Tervuren. Al kort na zijn troonsbestijging had Leopold met eigen centen – geen winst uit Congo dus – de gronden opgekocht die nodig waren om dit te realiseren. De Tervurenlaan vertrok bij het kasteel van Tervuren en kende vervolgens een 88 meter brede verlenging tot het kasteel van Ravenstein en ten slotte Brussel. De tien kilometer lange laan kreeg een fraaie omkadering van bomenrijen, beelden, fontein en elektrische verlichting. De werken namen vier jaar in beslag en kostten 4 miljoen frank (omgerekend 16,5 miljoen euro). Een enorme som in die tijd. Maar zelfs de socialist Vandervelde was het ermee eens, want ook hij zag wat Leopold hiermee bereikte: de verfraaiing van het land, maar tegelijk ook een geweldige stimulans van de werkgelegenheid en een boost voor de economie.

Leopolds patriottisme bleek ook uit zijn intieme daden. Weinigen weten het vandaag en weinigen wisten ook toen dat Leopold II elk jaar een bezoek bracht aan het graf van zijn vader Leopold I. Hij maakte dan een soort pelgrimstocht naar de crypte van Laken. Tot in zijn laatste levensjaar deed hij het. Het was na een van die laatste tochten dat zijn secretaris Carton de Wiart hem zeer geëmotioneerd zag terugkeren. De secretaris hoorde de koning tegen zichzelf mompelen: ‘Ook ik heb veertig jaar voor dit land gewerkt... Hoe weinig heb ik toch kunnen doen.’ Hij was gespeend van empathie en gehard door een onliefvallige opvoeding en de meedogenloze kritiek, en men kon hem zelden betrappen op het uiten van zijn kwetsbaarheid. Die was er wel degelijk. De nieuwe eeuw was al een flink eind opgeschoten en dat gold ook voor het leven van de oude vorst toen hij op een mooie zomerdag zijn dagelijkse wandeling maakte. Plaats van het gebeuren was het park in het koninklijke domein van Ciergnon. De rijzige Leopold steunde op de arm van

een vertrouweling. Zopas had de koning met de witte baard weer een of andere netelige kwestie tot een goed einde gebracht. Een leider, een succesvol zakenman, een vlagvoerder voor het vaderland. Zo luidde het oordeel van de mensen die hem dagelijks aan het werk zagen. Geestdriftig riep zijn vriend uit: ‘Sire, u hebt in uw leven het geluk aan uw zijde gehad!’ Waarop Leopold de pas inhield, zich tot zijn gezelschap keerde en ernstig, bijna vermanend antwoordde: ‘Nee, mijnheer, u vergist zich. Ik heb geen geluk gehad. Ik heb mijn zoon verloren.’⁵⁹⁸ Een veelzeggend moment. Het is dit laatste aspect, de emotie en de menselijke factor, die wij in dit boek mee hebben betrokken in de totstandkoming van Leopolds biografie. Het was deze verborgen, onbekende, menselijke maar gedreven Leopold die zijn land nooit heeft gezien of willen zien of kunnen zien. Wat bij de bevolking ontbrak aan nationaal gevoel compenseerde hij haast in zijn eentje. De Belgische kerktorenmentaliteit was hem een doorn in het oog. Hij wist wat hij wilde. Al in januari 1888 vertelde de koning aan zijn broer dat hij een langetermijnplan voor het land in gedachten had: zijn streven was dat België ‘sterk’, ‘welvarend’, ‘mooi’ en ‘rustig’ zou zijn.⁵⁹⁹ ‘Sterk’ door een vernieuwd en efficiënt defensiebeleid; ‘welvarend’ dankzij een overzeese aanwezigheid; ‘mooi’ dankzij ambitieuze openbare werken en gefinancierd door de vorst zelf; en ‘rustig’ door de strijd tussen de partijen te modereren en de socialistische en daensistische herriestokers te beteugelen. Op het internationale vlak heeft de koning zich als een schaakmeester van zijn taak gekweten. Zowel in de Frans-Pruisische Oorlog van 1870, als in de lange, gespannen aanloop naar de Grote Oorlog slaagde hij erin België’s neutraliteitsstatus te garanderen en de onafhankelijkheid te vrijwaren. Op binnenlands vlak was zijn rol even opvallend. Leopold heeft veertien regeringen meegemaakt. Allemaal hebben die zijn druk gekend. Hij heeft gewogen op de Belgische politiek. Bij de strijd om het stemrecht stond hij op de rem. In 1889 greep hij persoonlijk in. Hij heeft persoonlijk aangedrongen op sociale wetten en bescherming. Maar hij verzette zich uit alle macht tegen de opkomst van het socialisme. Het opschuiven van de katholieke

partij richting christendemocratie vond hij maar niks. Geen vooruitgang gewenst op dat vlak. Met rechts lag hij overhoop aangaande defensie. Wat dat betreft kon hij het beter vinden met de liberalen. Maar hij was veel meer een constitutioneel vorst dan zijn vader. En hij heeft het land behoed voor politieke ontsporingen. Elf jaar heeft hij met een liberale regering geregeerd, 33 jaar met een katholieke. Met geen van beide heeft hij een voorkeursrelatie gehad. Op cruciale momenten heeft hij zich de boosheid van zowel liberalen als katholieken op de hals gehaald. Onder jarenlange katholieke dominantie koos hij steeds voor gematigde en tactvolle eerste ministers. Eerst Beernaert, dan de Smet de Naeyer. Keuzes die het belang van het land hebben gediend. Toen hij naar aanleiding van de geboorte van zijn zoon de gelukwensen van de Kamers in ontvangst nam, zei hij: 'Het devies van onze monarchie is "Alles voor het vaderland en alles aan het vaderland". De dag waarop de monarchie vergeet om zich te vereenzelvigen met het land, verdient ze om te verdwijnen.'⁶⁰⁰

En zo belanden we bij de slotbeschouwing. Die moet en kan niet anders dan nederig zijn. De aan het begin van dit boek al geciteerde Hilary Mantel zei: 'De geschiedenis is niet het verleden, het is de methode die we hebben ontwikkeld om onze onwetendheid over het verleden te organiseren. Het is wat er in de zeef achterblijft nadat de eeuwen erdoorheen zijn gegaan – een paar stenen, een paar geschriften, wat stofresten. Het is niet meer "het verleden" dan een geboorteakte een geboorte is, of een scenario een voorstelling is, of een vliegtuigticket een reis is. Het is de vermenigvuldiging van het bewijs van feilbare en bevooroordeelde getuigen, gecombineerd met onvolledige verslagen van acties die zelfs niet volledig zijn begrepen door de mensen die ze hebben uitgevoerd. Het is niet meer dan wat we naar beste vermogen kunnen bereiken, en vaak is het onvolkomen.'

Wijze en ontvullende woorden. Gelukkig is er nog Karel van de Woestijne, een vergeten Vlaamse schrijver, die het grote levensverhaal

van Leopold heeft meegemaakt, die de roede niet heeft gespaard, maar die hem beoordeelde met wijsheid en menselijkheid. Ik sluit me graag aan bij zijn poging tot samenvatting, onvolkomen maar naar beste vermogen: 'Ja, Leopold II is een groot figuur geweest, al kan over de kwaliteit van die grootsheid getwist worden.'